



Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.162.1

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.46-56

"КУЛЕМЕТИ Й ВИШНІ" ВІТОЛЬДА ШАБЛОВСЬКОГО: РЕПОРТАЖ ЯК ПАМ'ЯТЬ І ПОШУК

Л. Б. Лавринович*

У статті йдеться про особливості реалізації феномену пам'яті в книзі Вітольда Шабловського "Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia" (в українському виданні – "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині"). Зосереджено увагу на механізмах і причинах відмінності української та польської рецепції як загалом книги, так і ситуацій, зображених у ній (читацька рецепція книги; читацька та авторська рецепція подій, зображених в аналізованій книзі та інших джерелах, зокрема в книгах українського історика Івана Пуцука), на афективній здатності реципієнта на основі прочитаного творити власний текст зі зміщеними акцентами, які залежать від його досвіду та інших факторів, зокрема проспективної колективної пам'яті, тобто пам'яті на наміри, яка не лише переказує минулі події, але водночас забезпечує шаблон для майбутніх подій та досвіду (К. Тененбойм-Вайнблатт). Ідеться про феномен нарративної ненадійності (на рівнях як свідчень безпосередніх учасників подій, так і документаліста, який ці свідчення фіксує) та про ідею "колективної потреби забування" (С. Зонтаг) як спосіб протидії сучасним конфліктам, що можуть виникнути через історичну пам'ять. З огляду на це в статті проаналізовано одну з центральних документальних історій книги, де йде розповідь про долю Єжи Красовського, офіцера, підполковника Війська Польського, чия біографія вписана в польську історію як взірчево звитяжна, та його сина Яреми Красовського, мешканця росії, який через 60 років після Волинської трагедії вперше познайомився зі своїм батьком.

Ключові слова: В. Шабловський, Волинська трагедія, репортаж, рецепція, ненадійний наратор, проспективна колективна пам'ять, пам'ять-застереження.

"RIGHTEOUS TRAITORS. NEIGHBORS FROM VOLYN" BY WITOLD SZABŁOWSKI: REPORTAGE AS MEMORY AND RESEARCH

Lavrynovych L. B.

The article is about the peculiarities of the realization of memory in Witold Szabłowski's book "Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia" (in the Ukrainian edition: "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині." / "Machine guns and cherries. Stories about good people from Volyn").

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полоністики і перекладу
(Волинський національний університет імені Лесі Українки),
Lavrinovich.Liliya@vpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8588-9790

Updating the theme of the Volhynian tragedy of 1943, the author created a report about his travels to Volhynia to find Ukrainians who, during the Ukrainian-Polish conflict, saved Poles, often at the cost of their own lives.

The research is focused on the mechanisms and reasons for the difference in the Ukrainian and Polish perception of both the book in general and the situations depicted in it (the reader's reception of the book"; the reader's and author's reception of the events depicted in the analyzed book and other sources, in particular in the books of the Ukrainian historian Ivan Pushchuk). It was found that after reading a certain text the effective ability of the recipient to create a perception of that text depends on the reader's experience and other factors, including prospective collective memory, that is, a memory of intentions, which not only recounts past events but at the same time provides a template for future events and experiences (K. Tennenboim-Weinblatt). It is about the phenomenon of narrative unreliability (at the levels of both the testimonies of "informants" – direct participants in the events and the documentarian who records these testimonies) and the idea of the "collective need to forget" (Susan Sontag) as a way of countering modern conflicts that may arise due to historical memory.

The concepts listed above taken into account, the article analyzes one of the main documentary stories of the book. That story tells about the fate of Jerzy Krasowski, an officer, lieutenant colonel of the Polish Army, whose biography is inscribed in Polish history as exemplary victorious, and his son Jarema Krasowski, a resident of Russia, who 60 years after the Volhynian tragedy met his father for the first time.

Keywords: W. Szablowski, Volhynian tragedy, reportage, reception, unreliable narrator, prospective collective memory, cautionary memory.

Постановка наукової проблеми.

Беручись за заявлену тему, автоматично вступаємо в ризикований дискурсивний простір: тема Волинської трагедії (чи Волинської різни, як її називають у польській традиції) – надто болюча, її по-різному осмислюють і переживають два наші народи. Польсько-український історичний діалог із цього приводу зайшов у глухий кут: немає згоди між істориками Польщі та України, останні роки були свідченням того, що часто відбувалися й політичні спекуляції, пов'язані з цією, безперечно, трагічною сторінкою історії двох народів.

У польській суспільній думці часто вживають слово "асиметрія", ведучи мову як про більшу кількість жертв унаслідок протистояння серед поляків, так і про вже сучасну рецепцію цих подій: коли для польської історичної пам'яті тема Волинь-43 – один із найбільш актуалізованих моментів історії ХХ ст. (як травматичний досвід), то в Україні (хоч аж ніяк не можна говорити про ігнорування теми в українських наукових та суспільних колах) усе ж неналежно вивчену тему, яка до певної міри відійшла на маргінеси. Справді, як казав Тімоті

Снайдер, ця історія значно важливіша для поляків, ніж для українців. Волинь – один із найбільших їхніх історичних шрамів у ХХ ст. В українців таких шрамів, травм було значно більше: Голодомор, тоталітаризм, жахливий терор, тож їхній погляд переважно скерований у напрямку, сказати б, найбільших загроз [6]. І такою загрозою, без сумніву, була і є російська інвазія.

Закономірно, що й художнє, зокрема й документально-художнє осмислення українсько-польського конфлікту часів II Світової війни, у польській культурі – один із основних мотивів, на відміну від української. Варто згадати художні книги Влодзімежа Одоєвського, Ромуальда Верніка, Альфонса Сочинського, Барбари Іскри Козінської, Едварда Лисяка, Станіслава Сроковського (автора зб. оповідань "Nienawiść", за мотивами якої Войцех Смажовський зняв фільм "Волинь" 2016 року), документальні – від видання "Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia" Владислава та Еви Семашків до, скажімо, книг "Pochówek dla rezuna" Павла

Смоленського, "Karaczun. Obsesja przeszłości" Марціна Бужинського.

Наукові та науково-популярні праці авторитетного польського історика Гжегоша Мотики сприяли посиленню уваги до теми в польському суспільстві ("Tak było w Bieszczadach", "Ukraińska partyzantka 1942–1960", "Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła", "Wołyń'43" та ін.).

Натомість українська художня та художньо-документальна література про українсько-польські взаємини часів II Світової війни значно скромніша (згадуємо автобіографічний "роман-хроніку в голосах" Миколи Жулинського "Моя Друга світова", Тетяни Пахомової "Схизматик. Діти Каїна").

Своєрідним апогеєм політичного протистояння між двома державами в цьому сенсі стало проголошення 2016 року Сенатом і Сеймом Польщі документа, яким події на Волині та в Галичині 1943–1945 років були названі геноцидом громадян Польщі, організованим українськими націоналістами. День пам'яті жертв трагедії постановили відзначати 11 липня, оскільки, за даними польських істориків, цей день 1943 року – кульмінаційний момент антипольських акцій на Волині.

Через 2 місяці, 8 вересня, Верховна Рада України проголошує Заяву у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо оцінки польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни, де застерігає польську сторону від односторонніх політичних оцінок історичних подій як від ризикованого та конфліктогенного шляху. Тоді ж у Польщі на великих екранах з'являється названий українською стороною пропагандистським фільм Войцеха Смажовського "Волинь", який ще більше підсилює кризу.

І саме в цьому (2016) році у виходить друком книга репортажів Вітольда Шабловського "Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia", де

авторський голос звучить дисонансом до загального войовничого хору.

Вітольд Шабловський – популярний польський репортажист, який ставить перед собою завдання подивитися на ситуацію давнього конфлікту під іншим ракурсом, тож протягом трьох років 7 чи 8 разів приїздить до України, мандрує волинськими селами з однією метою: він шукає сліди тих українців, які в часи українсько-польського протистояння рятували поляків, часто ціною власного життя. Тобто В. Шабловський намагається створити книгу про Праведників, щоб вписати їхні імена у велику книгу історії Польщі. Саме історія цього пошуку, а також спогади свідків чи їхніх рідних і становлять зміст книги.

Вітольд Шабловський актуалізує очевидне: "Раптом з'ясувалося, що українці в 1943 році рятували поляків постійно, що це не поодинокі випадки, що Волинська трагедія – не лише злочин одних проти других, а й приклад неймовірної екстремальної сили духу й бажання допомогти своєму ближньому. З'ясувалося, що в представників одного народу водночас може виникнути два суперечливі бажання – відбирати життя і рятувати, що не все таке чорно-біле, як сьогодні хочуть нас переконати ідеологи польської невинності і української безгрішності" [7: 6], – так пише в передмові Андрій Бондар, перекладач книги (вона вийшла українською наступного (2017) року під назвою, яку від початку задумував автор: "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині") [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Книжка Вітольда Шабловського написана в традиціях польської школи репортажистики, особливістю якої є посиленна увага до художньої складової (дослідники говорять про "надмірну літературність, застосування прийомів, властивих більше художній літературі, ніж журналістиці, а водночас – занедбання фактчекінгу й вірності деталям. Польський репортаж доволі вільно почувається в цих межах" [5]). Книжка

отримала рецепцію в Польщі, хоч найчастіше розглядали в контексті більш широкої проблематики. Зокрема, Анжеліка Ковалік коротко проаналізувала її поряд з іншою документальною книжкою Марека Копровського "Wołyń. Mówią świadkowie ludobójstwa ", зробила акцент на аналізі шляхів переробки травми та факторів, які впливають на цей процес (насамперед ідеться про національну ідентичність персонажів, яку вона аналізує крізь призму "Топографії Чужого" Бернгарда Вальденфельса) [11].

В Україні Олена Шеремет у статті говорить про жанрові особливості історичного репортажу Вітольда Шабловського (веде мову про нарративну стратегію "збирання голосів", що дає змогу компонувати репортажний текст за принципом поліфонії, де кожен із голосів (героїв) однаково важливий, рівноправний), власне, вона торкається теми пам'яті / непам'яті в цій книзі, актуалізувавши тезу про забування як форму пам'яті у репортажному тексті [8]. Олеся Нахлік, аналізуючи в оглядовому матеріалі й книги Вітольда Шабловського, ретельно проаналізувала її українську рецепцію [3].

Мета дослідження. Зважаючи на тези Анжеліки Ковалік та Олени Шеремет, зупинимося на рецептивному аспекті та продовжимо міркування про реалізацію феномену пам'яті у творі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Закономірно, що репортаж Вітольда Шабловського дає добру поживу для етноімагологічного аналізу в аспекті опозиції Свого / Чужого / Іншого. Проте не менш цікаво дослідити психологію сприйняття тексту українцем та поляком. Для цього конспективно пригадаємо базові принципи рецептивної естетики, згідно з якою, по-перше, читач наділений когнітивною та афективною здатністю творити з тексту, який є об'єктом перцепції, власний текст, по-

друге, рецепція читача конкретизує текст, який сприймається, по-третє, рецепційні переживання в процесі читання є суб'єктивними та залежать від емоцій і досвіду реципієнта. В. Ізер у праці "Процес читання: феноменологічне наближення" пише: "Образи", витворені нашою уявою, тільки одна з форм активності, завдяки якій ми вибудовуємо "гештальт" літературного тексту. <...> Цей "гештальт" обов'язково повинен бути забарвлений актом нашого вибору. Його не подає сам текст, а він з'являється тільки тоді, коли зустрічаються написаний текст та індивідуальна уява читача з її власною історією досвіду, власною свідомістю та власним світоглядом" [2: 269].

З огляду на це зрозуміло, що читач-поляк і читач-українець абсолютно по-різному сприймуть книгу Вітольда Шабловського. Польську рецепцію в найзагальніших рисах можна змодельовати. Політична актуалізація теми Волині-43 загалом створила відверто непривабливий образ українця: хоч у польській історіографії йдеться про українських націоналістів, зрозуміло, що цей негативний образ екстраполюється на весь народ. І, власне, у цій ситуації уважно прочитана книжка Вітольда Шабловського мала б викликати здивування, руйнування певних міфологем, пов'язаних із травматичним досвідом, розширення списку Праведників, відтак, можливо, – потік екзистенційних роздумів, суголосних авторським: "Як це відбувається, що коли один хапається за мотику, вила, ніж і йде вбивати, а інший ризикує всім, щоб врятувати чужого. Один забирає в убитого ковдри, виделки, тарілки, шафи та навіть збіжжя з поля. А інший шукає в снопах, чи хто вцілів; приносить воду, одяг, щось поїсти... Які механізми за цим стоять?" [7: 321–322]. Власне, про це здивування неодноразово розповідав сам Вітольд Шабловський у своїх численних інтерв'ю в Україні, коли говорив про сприйняття книжки поляками.

Натомість українець, уже з перших сторінок прочитавши про бандерівця-вбивцю, буде зачеплений. Перша реакція однозначна: болюча тригерна точка, конфлікт, внутрішній спротив, несприйняття. Але далі в процесі читання поступово приходять звикання: погані українці вбивають, хороші українці рятують, чорно-біле мислення, що, нарешті, і характерне для війни, бо ж про неї йдеться. Аж доки оповідь доходить до моменту, коли один із героїв книжки Мусій Пащук, учасник описуваних подій у Тростянці та Пшебраже, відповідаючи на запитання польського репортажиста про українців, які рятували поляків, різко заявляє: "Це були зрадники. Справжні зрадники. УПА захищала нас від поляків, а не навпаки. Вони нам встромили ножа в спину. Вони не справжні українці" [7: 121].

Момент дезорієнтованості підсилюється авторським висновком:

"Хто говорить правду? Всі. Тільки кожен свою.

Кожен має тут свою пам'ять.

Кожен має свою історію" [7: 121].

2017 року виходить друком і книга рівненського історика Івана Пущука "Волиняни про "Волинь-43": українська пам'ять про польську експансію на український північний захід 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект" [4]. На відміну від книжки Вітольда Шабловського, це не художньо-документальна проза, а науково-документальна, з чіткими науковими критеріями відбору матеріалу, за спеціальним питальником і за принципом: ім'я вбитого має прозвучати з вуст свідка події. Іван Пущук збирає спогади очевидців понад 25 років, фіксує їх на диктофон (ідеться про тисячі диктофонних записів) і переносить на папір, причому в його дослідженні йдеться про смерті як поляків, так і українців. Згадана масштабна книга далеко не єдина: він видавав подібні за принципом створення, але менш об'ємні, про кожен район і Волинської, і Рівненської областей. Можна говорити про справжній

дослідницький подвиг. Цей масив інформації належно не опрацьований істориками – ні українськими, ні польськими. Наклад найвідомішого (названого) видання – 130 примірників.

Коли зіставити зафіксовані у Вітольда Шабловського та Івана Пущука документальні свідчення очевидців про події в згаданих селищах Пшебраже та Тростянці, то очевидно, що версії подій, розказані різними українцями, звучать по-різному, а то й суперечать одна одній. Важко не-історично якісно аналізувати ці відмінності й давати їм оцінку. Але очевидно, що як в одному, так і в іншому випадку йдеться про прагнення до абсолютної достовірності й що в цьому питанні величезну роль відіграє фактор ракурсу бачення та пам'яті.

Словенський письменник і режисер-документаліст Горан Войнович, ведучи мову про документальне й про пам'ять, яка є його основою, зауважує: "...Щойно ми намагаємося щось задокументувати, ми змінюємо реальність. <...>. ...нічого не можна задокументувати таким, яким воно є. <...>. Спогади – це історії, які ми самі собі розповіли з пам'яті. Коли ми починаємо розповідати історію, ми створюємо послідовність асоціацій, і вона далі визначає логіку подій. Те, як ми розповіли історію, запам'ятається більше, ніж те, що ми пережили" [9]. Іншими словами, ми пам'ятаємо не події, а історії про події, які собі зафіксували в пам'яті.

Ізраїльська авторка проф. Керен Тененбойм-Вайнблатт актуалізує такий вид колективної культурної пам'яті, яку вона називає опосередкованою проспективною. Дослідниця вивчає колективну пам'ять у ЗМІ як креаторі соціальних та культурно-історичних сенсів, але її спостереження можна екстраполювати й на інші різновиди пам'яті, оскільки сам механізм дії в загальних рисах тотожний. На думку проф. Тененбойм-Вайнблатт, треба говорити не лише про пам'ять про минуле, а й про пам'ять на наміри, що

корелюється з громадським порядком денним, тож не лише переказує минулі події, але одночасно забезпечує шаблон для майбутніх подій та досвіду. Коли колективна ретроспективна пам'ять формує колективні спогади про минуле, то колективна проспективна пам'ять на основі минулих зобов'язань і обіцянок формує колективну пам'ять про те, що ще потрібно зробити. Проспективна пам'ять – своєрідна система "пригадування", яка, відштовхуючись від знань особи / колективу про теперішнє і минуле, проєктує дії, необхідні для формування майбутнього, яке б узгоджувалося з уявленнями про нормальне, правильне, тобто пам'ять про минуле включається в концептуальну рамку цінностей особи / колективу [15].

Автор художньо-документального тексту, як і будь-якого іншого, призначеного для широкої аудиторії (отже, здатного формувати суспільну думку), завжди перебуває в полі дії феноменів ретроспективної та проспективної пам'яті (індивідуальної та колективної). Тому, коли ми говоримо про роботу пам'яті в художньо-документальному тексті, неодмінно треба проговорювати й політику пам'яті, і цінності, і наміри. Ми вибираємо, що пам'ятати, з огляду на наші цінності й наміри. У цьому сенсі є очевидним, що через усю книгу Вітольд Шабловський проводить тезу про загальнолюдські та християнські цінності (наприклад, один з оповідачів книги, чеський пастор Ян Єлінек, учасник і свідок подій 1943 року, на слова німецького поручика про те, що його розстріляють, бо він допоміг євреєві, відповів, що "не єврею допоміг, а людині. Як пастор, коли бачу людину в нужді, то не питаю про її національність" [7: 63]). Так само автор акцентує увагу на загальнолюдських цінностях, коли говорить про мотиви вчинків українців, які рятували поляків.

Ще один аспект аналізу проблеми пам'яті пов'язаний із питанням нарративної ненадійності: сюжети подій у свідомості різних свідків, яких

зображає Вітольд Шабловський, звучать по-різному. Один із цих сюжетів, який розташований майже в композиційному центрі книги, практично не згадано у відгуках читачів-коментаторів.

Така непоміченість є, імовірно, наслідком того, що ця історія менше, ніж інші в книзі, оприявнює криваву суть зображеного конфлікту. Про особливий статус цієї історії для автора книги свідчить те, що Вітольд Шабловський переповів її цілісно, а в композиційному сенсі структурував її та дав окремим сюжетним фрагментам назви.

Загалом п'ять розділів усєї книги – "Весна", "Літо", "Осінь", "Зима", "І знову весна" – упорядковують документальний матеріал хронологічно, за часовими параметрами (події 1943 року), хоч не завжди цей структурний принцип витриманий уповні. Очевидним, крім того, є інтертекстуальне відсилання до знаменитого однойменного художнього фільму корейського режисера Кім Кі Дука (можуть бути й інші, більш очевидні для поляка, але менш точні паралелі – наприклад, із чотирма порами року, зображеними в романі "Chłopi" Владислава Реймонта). Ця гра смислів працює на підсилення філософічності звучання: філософсько-медитативний фільм Кім Кі Дука (частково й роман Реймонта) – про коловорот народження та смерті, про роботу з плекання в собі людини – тієї, яку може зробити тільки сама людина, – усвідомити свою недосконалість, зокрема жорстокість, пізнати та прийняти себе, побороти, стати вільним.

Згадана центральна історія за рекурсивним принципом теж має циклічний вимір, тільки вужчий. Його означає назва підрозділу – "Тиждень з життя чоловіків", який має ще свої підназви "Четвер", "П'ятниця", "Субота"... "Ще один четвер" (усі інші підрозділи в книзі просто пронумеровані, не мають назв).

Отже, перед читачами розгортається історія батька й сина – Єжи та Яреми

Красовських, цілком відтворена Вітольд Шабловським із документальних джерел чи особистого інтерв'ювання. У примітках автор вказує: "Спогади Яреми Красовського я відтворюю на підставі кількоденних розмов з ним, які відбулися в Печорах у 2015 році (після смерті батька – авт.).

Спогади його батька Єжи я відтворюю на підставі розмов із його сином, а також трьох його власних книжок: *Wspomnienia Wołyniaka, Szczecin 1994; Wspomnienia Wołyniaka. Część II. Praca w PRL-u, Szczecin 1995, Wołyński oddział Kozaka, Szczecin 1996.*

Неоціненною була також допомога професора Владислава Філяра, друга Єжи Красовського, завдяки якому стала можливою зустріч батька та сина Красовських і який першим написав про нього у книжці *Wołyń – Lublin – Warszawa 1939–1989. Wspomnienia żołnierza 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej, Warszawa, 2013*" [7: 339–340].

Єжи Красовський (6.10.1918–12.07.2011) – офіцер, підполковник Війська Польського, чия біографія вписана в польську історію як взірцево звитязна (про що, зокрема, свідчить сторінка у Вікіпедії [10]). Вітольд Шабловський деконструє офіційно зафіксовану версію історії, доповнюючи її важливими деталями, базованими на фактах. Так перед нами постає жива й парадоксальна історія батька та сина – людей, яких розділив вир історії.

Теплої липневої ночі 1943 року Єжи-поляк, щоб урятувати собі життя, бо його шукали з вилами й пістолетом українці, змушений утікати зі свого рідного дому за кордон. Він назавжди залишає дружину-українку з немовлям, рідну хату, а через рік, як він розповідає, йому приносять звістку, що нібито її з дитиною розстріляли німці (хоч насправді вона майже одразу після втечі Єжи прийняла в дім українця, який давно на неї заглядався, і той став вітчимом Яреми, хоч з оповіді випливало, що співіснування Яреми та вітчима не склалося добре, і у фіналі читач

дізнається, чому саме). Після війни Єжи в Польщі живе спокійним життям, одружується, а потім у зрілому віці пише книги спогадів, де, зокрема, розповідає про свою непросту юність кресов'яка. Лише через 60 років батько знаходить сина, який весь цей час думає, що той загинув. Син натомість живе в росії (Вітольд Шабловський докладно розповідає про те, як він туди втрапив). Зміст розділу становить розповідь про зустріч-знайомство й тижневе гостювання сина в батька. Два рідні й чужі одне одному чоловіки: одному трохи понад 60, другому – 85 років.

Протягом тижня вони й знайомляться один з іншим, роблять шляхи до зближення, але те, що їх мучить найбільше, так і не промовлене. Скажімо, бачимо, що в Яремі весь час бринить образа на батька, що не шукав, хоч міг, що коли написав книги спогадів, то навіть не згадав про існування сина, а дружину-українку назвав просто ученицею Олею, натомість дружиною-полькою постійно хизувався...

Оповідь рухається за принципом ненадійного наратора, який, на відміну від надійного, змушує читача робити висновок про персонажів або наратив із того, що не сказане. До кінця оповіді читач поступово збирає "пазли" фактів, які, урешті, лише у фіналі складаються в цілісну картинку дійсності.

Так поступово в розмовах героїв та коментарях автора починають візуалізуватися картини приватного життя ще юного Єжи Красовського, який улітку 1943 року назавжди покинув свою українську родину, відтак разом зі своїм батальйоном бився проти УПА. Причина втечі була нібито очевидна: коли літньої ночі 1943 року в селі, де він жив, почалися напади на поляків, Єжи був упевнений, що його тесть-українець, який недолюблював зятя, неодмінно викаже його упівцям. Тому змушений був утікати, покинувши дружину із сином-немовлям (яка теж мала втікати з рідного дому, щоб не вбили її дитину-

поляка). Насправді, свідчить син Ярема, його діда, матиного батька, українця, страшно катували та вбили "свої" ж. Ярема каже батькові: *"Вони мучили його, бо ти не прийшов."*

Бо він намагався тобі допомогти.

Бо він мав онука-поляка.

Бо вони не знайшли ні тебе, ні мене, а тому помстилися дідусяві" [7: 149].

Єжи визнає й те, що його син (до якого дуже прив'язався упродовж останніх років життя, бо, хоч і був одружений, але інших дітей не мав) дивом разом із матір'ю залишився живий, бо, за словами Вітольда Шабловського, жінці-українці мати дитину поляка – це присуд на смерть, але її врятував бандерівець Воробій, який *"ночами їздив на польські села, а на світанку їм допоміг" [7: 150].*

Фінал історії – в останніх словах розділу, які в уяві промовляє до батька Ярема вже після його смерті. Коли він став дорослим, то зрозумів, чому його мати зробила все, щоб син і вітчим не жили в одній хаті: *"І я зрозумів, тату. А тому так і не розповів тобі однієї дрібнички. В ту теплу липневу ніч, коли нас обох шукали з пістолетом і вилами, вітчим був одним із них" [7: 154].* "Дрібничка", яка змінює ракурс життєвої (і художньої) ситуації на протилежне: Ярема, єдина дитина Єжи, лишився живим тільки тому, що майбутній вітчим-упівець не вбив його ще немовлям.

Цей сюжет із реального життя за емоційністю й драматичною силою нагадує Софоклового "Царя Едіпа". "Провали" в розумінні того, чим є *особиста трагедія*, які її причини, – те, на чому мимоволі акцентує Вітольд Шабловський. Людина, ідучи з життя, так і не знає, *не знаходить* усієї правди про власну історію. То що вже говорити про колективну історію? Репортаж як пошук – це спроба автора й самому собі, і читачам дати відповідь на питання про те, що саме трапилось 1943 року на волинських землях і чи можна такі події тлумачити однозначно, як це часто відбувається в національних історіографіях особливо з

огляду на те, що відходять свідки й учасники тих подій.

В останній своїй книзі "Дивлячись на чужі страждання" (2003) американська письменниця і дослідниця Сьюзан Зонтаґ (1933–2004) пише: "Будь-яка пам'ять індивідуальна, невідтворювана – вона вмирає зі смертю людини. Те, що називається колективною пам'яттю, є не пам'яттю, а пам'яттю-застереженням: ось це важливо, ось – історія про те, як це сталося, з картинками, які закріплюють історію в нашій пам'яті" [14: 67–68]. Наші уявлення про важливе, цінне, значиме – великою мірою результат подібної "ідеології пам'яті", це своєрідна "мораль" пам'яті: ми вчимося в нашого минулого, ми бережемо пам'ять про нього, бо воно формує нашу ідентичність. Зонтаґ говорить про колективну потребу забування (див. есей 8).

Девід Ріфф, син С. Зонтаґ, у книзі "Похвала забуттю: Історична пам'ять та її іронія" [13] продовжує роздуми матері та висловлює провокативну, парадоксальну думку про пам'ять. Досліджуючи меморіальне використання минулого, він входить у дискусію із відомими тезами Поля Рікера про необхідність пам'ятати, бо «пам'ятати – це моральний обов'язок», а також Джорджа Сантаяни ("Ті, хто не пам'ятають минулого, приречені проживати його заново"). Мета Ріффа – поставити під сумнів повсюдне поширення "колективної пам'яті як морального та соціального імперативу" [13: 58]. Через незліченні історичні приклади Ріфф стверджує, що коли колективна пам'ять підносить пам'ять до статусу священного, то історична точність часто компрометується, а сама пам'ять може виявитися руйнівною. Це випадки, словами Ріффа, – "з високим потенціалом людських страждань», тож «у той час, як забуття чинить несправедливість щодо минулого, пам'ять чинить несправедливість щодо сьогодення" [13: 121]. Ріфф підкреслює, що він не виступає за приховування історичних

злочинів (геноцид вірмен, дії британських та французьких імперських сил на колонізованих територіях або різанина у Сребрениці): забуття не є відповіддю в кожному з цих і багатьох інших випадків. Проте зосереджуючись на пам'яті, а не на розв'язанні конфлікту чи мирі, спільноти ризикують самим актом пам'яті продовжити конфлікт, спогади про минулі звірства можуть підпалити насильство тут і зараз. Таким чином Ріфф підсумовує, що за певних соціальних і політичних умов сторони конфлікту могли б опинитися на надійнішій етичній основі, якби вдалися до чогось подібного на ніцшеве "активне забування" [13: 143].

Ще нещодавно непрості, конфліктогенні стосунки між Україною та Польщею останніх років (причиною конфлікту була саме політика пам'яті) змінилися на протилежне з початком повномасштабної російської інвазії на територію України. Польща безпрецедентно підтримує Україну: надає прихисток українським біженцям, збирає гуманітарну допомогу, запроваджує санкції проти окупантів і спонукає до того інші країни. Знаковими в історичній перспективі є слова польського президента А. Дуди, проголошені 3.05.2022 на урочистостях із нагоди Дня Конституції 3 травня: "Mam nadzieję, że Ukraina będzie na dziesięciolecie, a może i na stulecie państwem bratnim dla Rzeczypospolitej; [państwem] pomiędzy którym a nami – Polską ... nie będzie miała granicy; ...że będziemy żyli razem na tej ziemi odbudowując się i budując swoje wspólne szczęście, swoją wspólną siłę" [12]. Проте зрозуміло, що тема Волинської трагедії після завершення війни буде актуалізована. Тому велика цінність книги Вітольда Шабловського "Кулемети й вишні" не лише в тому, що він спробував через посередництво

художньо-документальних засобів відтворити непросту сторінку українсько-польської історії, зафіксував спогади тих "німих" учасників історії з української сторони, які вже відходять (отже, більше не зможуть свідчити), але й через основну настанову, намір автора, який усвідомлює власну соціальну відповідальність і потребу шукати шляхи примирення в ситуаціях, які видаються безапеляційно конфліктогенними. Як для поляків, так і для українців ця позиція автора не видається "зручною": кожна сторона має свою картину історії, автор торкається до тригерних точок обох народів. Історична ж правда наразі лишається невловимою. Тому історикам – досліджувати, письменникам – демонструвати шляхи до примирення (що Вітольд Шабловський і робить!), політикам – налагоджувати діалог, а українському та польському народам – жити з чуттям емпатії, солідарності та співпричетності.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, репортаж Вітольда Шабловського "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині" – художньо-документальна книга, яка, порушуючи складну історичну проблему конфліктних стосунків двох народів-сусідів і демонструючи можливості для примирення, дає добрий ілюстративний матеріал для аналізу феноменів нарративної ненадійності оповіді (на рівнях як свідчень безпосередніх учасників подій, так і документаліста, який ці свідчення фіксує), а також для аналізу феноменів проспективної колективної пам'яті та ідеї "колективної потреби забування". Під зазначеним кутом зору було б доречно проаналізувати також художньо-документальні твори інших українських та польських авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар А. Слухати і бути почутим. *Шабловський В. Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині*; пер. з пол. Андрія Бондаря. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. С. 5–7.

2. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за редакцією Марії Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 263–277.
3. Нахлік О. Прикордоння як територія порозуміння/діалогу чи ворожості/конфлікту в українській рецепції польської літератури другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. *Romanoslavica*. 2019. № 55 (2). Р. 82–94.
4. Пушук І. Волиняни про "Волинь-43": українська пам'ять про польську експансію на український північний захід 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект: Волинська область, Рівненська область, Південна Волинь (Кременеччина), Берестейщина, Підляшшя, Холмщина. Луцьк: Галяк Ж. В., друкарня "Волиньполіграф", 2017. 1060 с.
5. Русіна О. Польська репортажистика: традиції, суперечки, сучасні тенденції. URL: http://litakcent.com/2018/07/11/polska_reportarzystyka-1/ (дата звернення: 30.10.2022).
6. Тімоті Снайдер: "Волинь для Польщі – один з найбільших історичних шрамів ХХ століття". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=abaD29JW0WE> (дата звернення: 30.10.2022).
7. Шабловський В. Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині; пер. з пол. Андрія Бондаря. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 352 с.
8. Шеремет О. Проблематика пам'яті в сучасному польському репортажі (на прикладі "Кулеметів і вишень" Вітольда Шабловського). *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2017. № 3 (19). С. 28–38.
9. Goran Vojnović: "Ce predolgo ostaneš mlad, te krivičnost sesuje". URL: <http://www.airbeletrina.si/clanek/goran-vojnovic-ce-predolgo-ostanes-mlad-te-krivicnost-sesuje> (дата звернення: 30.10.2022).
10. Jerzy Krasowski (oficer). URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_\(oficer\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_(oficer)) (дата звернення: 30.10.2022).
11. Kowalik A. Oblicza inności a dialog polsko-ukraiński w perspektywie narracji reportażowych o tragedii wołyńskiej w latach 1943–1944. *Roczniki Humanistyczne*. 2017. Tom LXV, Zeszyt 1. P.103–124.
12. Prezydent Duda: mam nadzieję, że pomiędzy Polską a Ukrainą nie będzie granicy. URL: <https://pch24.pl/prezydent-duda-mam-nadzieje-ze-pomiedzy-polska-a-ukraina-nie-bedzie-granicy/> (дата звернення: 30.10.2022).
13. Rieff D. In Praise of Forgetting: Historical Memory and Its Ironies. New Haven: Yale University Press, 2016. 160 p.
14. Sontag S. Regarding the Pain of Others. New York: Picador/Farrar, Straus and Giroux, 2003. 126 p.
15. Tenenboim-Weinblatt K. Bridging Collective Memories and Public Agendas: Toward a Theory of Mediated Prospective Memory. *Communication Theory*. 2013. Vol. 23. № 2. P. 91–111.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bondar, A. (2017). Slukhaty i buty pochutym [To listen and to be heard]. *Shablovskyyi V. Kulemetry y vyshni. Istorii pro dobrykh liudei z Volyni*; transl. from Pol. By Andrii Bondar. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. P. 5–7. [in Ukrainian].
2. Izer, V. (1996). Protses chytannia, fenomenolohichne nablyzhennia [The Reading Process: A Phenomenological Approach]. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky 20 st.* / ed. by Maria Zubrytska. Lviv: Litopys. P. 263–277. [in Ukrainian].
3. Nakhlik, O. (2019). Prykordonnia yak terytoriiia porozuminnia/dialohu chy vorozhosti/konfliktu v ukraïnskii retseptsii polskoi literatury druhoi pol. 20 – poch. 21 st. [Borderlands as a territory of understanding/dialogue or hostility/conflict in

- the Ukrainian reception of Polish literature of the late 20 – early 21 c.] *Romanoslavica*. № 55. (2), P. 82–94. [in Ukrainian].
4. Pushchuk, I. (2017). Volyniany pro "Volyn-43": ukrainska pam'iat pro polsku ekspansiiu na ukrainskyi pivnichnyi zakhid 1938–1944 r.: usnoistorychnyi aspekt: Volynska oblast, Rivnenska oblast, Pivdenna Volyn (Kremenechchyna), Beresteishchyna, Pidliashshia, Kholmshchyna [Volhynians about "Volyn-43": Ukrainian memory of the Polish expansion into the Ukrainian northwest 1938–1944: oral history aspect: Volyn Oblast, Rivne Oblast, South Volyn (Kremenechchyna), Beresteishchyna, Pidlyashchya, Kholmchyna.]. Lutsk: Hadiak Zh. V., drukarnia "Volynpolihraf". 1060 s. [in Ukrainian].
 5. Rusina, O. (2018). Polska reportazhystyka: tradytsii, superechky, suchasni tendentsii [Polish reporting: traditions, controversies, modern trends]. URL: http://litakcent.com/2018/07/11/polska_reportarzystyka-1/ (reference date: 30.10.2022). [in Ukrainian].
 6. Snaider, T. (2016). Timoti Snaider: "Volyn dlia Polshchi – odyn z naibilshykh istorychnykh shramiv 20 stolittia" [Timothy Snyder: "Volhynia for Poland as one of the biggest historical scars of the 20th century"]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=abaD29JW0WE> (reference date: 30.10.2022). [in Ukrainian].
 7. Shablovskiy, V. (2017). Kulemety i vyshni. Istorii pro dobrykh liudei z Volyni [Machine guns and cherries. Stories about good people from Volyn]; transl. from Pol. By Andrii Bondar. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 352 p. [in Ukrainian].
 8. Sheremet, O. (2017). Problematyka pam'iaty v suchasnomu polskom reportazhi (na prykladi "Kulemetiv i vyshen" Vitolda Shablovskoho) [Issues of memory in modern Polish reportage (on the example of "Machine guns and cherries" by Witold Shablovski)]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*. № 3 (19). P. 28–38. [in Ukrainian].
 9. Vojnović, G. (2016). Goran Vojnović: "Če predolgo ostanesh mlad, te krivicnost sesuje" [Goran Vojnović: "If you stay young too long, injustice destroys you"]. URL: <http://www.airbeletrina.si/clanek/goran-vojnovic-ce-predolgo-ostanes-mlad-te-krivicnost-sesuje> (reference date: 30.10.2022). [in Slovenian].
 10. Jerzy Krasowski (oficer). [Jerzy Krasowski (officer)] URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_\(oficer\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_(oficer)) (reference date: 30.10.2022). [in Polish].
 11. Kowalik, A. (2017). Oblicza inności a dialog polsko-ukraiński w perspektywie narracji reportażowych o tragedii wołyńskiej w latach 1943–1944 [The faces of otherness and the Polish-Ukrainian dialogue in the perspective of reportage narratives about the Volhynian tragedy in 1943–1944]. *Roczniki Humanistyczne*. Tom LXV, Zeszyt 1. P.103–124. [in Polish].
 12. Duda, A. (2022). Prezydent Duda: mam nadzieję, że pomiędzy Polską a Ukrainą nie będzie granicy [President Duda: I hope there will be no border between Poland and Ukraine]. URL: <https://pch24.pl/prezydent-duda-mam-nadzieje-ze-pomiedzy-polska-a-ukraina-nie-bedzie-granicy/> (reference date: 30.10.2022). [in Polish].
 13. Rieff, D. (2016). In Praise of Forgetting: Historical Memory and Its Ironies. Yale University Press. 160 p. [in English].
 14. Sontag, S. (2003). Regarding the Pain of Others (New York: Picador/Farrar, Straus and Giroux, 126 p. [in English].
 15. Tenenboim-Weinblatt, K. (2013). Bridging Collective Memories and Public Agendas: Toward a Theory of Mediated Prospective Memory. *Communication Theory*. Vol. 23. № 2. P. 91–111. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 10.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022